

Amsterdam, 25 Maart 1922.

VAN DE OUDE KRUIDKUNDE.

Het is vrij wat gemakkelijker en genoegelijker over de prentjes van oude kruidboeken te schrijven, dan over den inhoud ervan. Toch moet dit ook weer eens gebeuren. Men weet, dat de supra-medische kennis van allerlei hedendaagsche „genezers” vaak berust op een of ander oud kruidboek. Het bezit van zoo'n boek, dik, lijvig en deftig als een statenbijbel, kan roem en eer..... en zilverlingen verschaffen aan een geheele rij geslachten. Wanneer men zoo wel eens hoort of leest, van de bijzondere kennis van geneeskrachtige kruiden, overgeleverd in die of die familie, dan kan men er zeker van zijn, dat een 16de- of 17de-eeuwsch kruidboek daarvan den grondslag vormt.

Als kostbaar erfstuk ging en gaat zoo'n foliant van vader op zoon over. De wijsheid ervan praat men na. Empirische kruidenkennis, empirische kruidkunde, inzicht in de ware of vermeende geneeswerking van de gewassen, berustend op eigen ervaring, is uiterst zeldzaam. Een ouderwetsch kruidboek bevat meer kennis of onkunde dan een menschenleven kan verzamelen. De inrichting der meeste, bestemd als huis-dokter-boek, met uitvoerige registers, maakte het gebruik, zelfs voor de domste leeken, zeer gemakkelijk.

Voor degenen onder mijn lezers, die nooit een oud kruidboek in handen hebben gehad, en dat zullen er niet weinigen zijn, wil ik een en ander over opzet en inhoud van dergelijke boeken vertellen. Ik neem daartoe als voorbeeld den „*Herbarius oft Cruydt-boeck van REMBERTUS DODONAEUS*”, en wel in de uitgave van PLANTIÏN, Antwerpen 1644. Dat is de laatste druk, verzorgd, lang na den dood des schrijvers, door CHARLES DE L'ECLUSE (CAROLUS CLUSIUS). Dit boek is een in zwaar leder ingebonden in folio met koperen hoeken en sloten. Het telt meer dan 1500 bladzijden, honderden afbeeldingen van planten (houtsneden) en 5 registers. Men weet, dat DODOENS in dit boek, wat betreft de geneeskracht der planten, zich er toe bepaald heeft, door compilatie uit alle hem bekende schrijvers, alle overgeleverde meeningen te boekstaven. Hij zelf was een ervaren geneesheer en bovenal, een te verstandig man, om zelf iets te gelooven van de wonderwerkingen aan al het onkruid der wegen toegeschreven. Dit neemt niet weg, dat vooral zijn boek in de handen van duizenden is geweest, die niet tot toepassen van critiek in staat waren en den geheelen inhoud ervan voor heilige waarheid geslikt hebben. Een poging om de geneeskundige waarde van een kruidboek als dit van

DODOENS in het ware licht te stellen, doet dus niets af aan den roem van den schrijver, maar bedoelt slechts den leeken, bedrogenen of bedriegers, die thans nog met zoo'n boek werken of er meê bewerkt worden, een waarschuwing voor te houden.

* * *

Laat mij beginnen met een tuiltje cijfers uit DODOENS kruidboek te lezen. „La statistique est l'art de ranger les chiffres”. Als men ze slechts goed rangschikt, kan men er meê bewijzen wat men wil. Om die verdenking te ontgaan zal ik slechts enkele in het geheel niet gerangschikte cijfers noemen. Maar die zullen op zich zelf welsprekend zijn. Wanneer men de registers van het *Cruydtboek* doorziet, treft ons onmiddellijk de merkwaardigheid, dat tegen sommige ziekten en voor sommige doeleinden zoovele verschillende kruiden aangeraden worden. Hier volgt een bloemlezing.

„Bijmoeder, dat is Naegheboorte oft secondine afjaghen, 49 kruiden. — Bijslapens, lust ende macht vermeerderen, 52. — Bloedspouwen stelpen, 97. — Bloedt stoppen, dat uyt de wonden oft uyt den neuse oft elders uyt vloeyt, 58. — Buyck weeck, vochtigh ende suyver maecken, dat is Purgeren ende oock Buyckloop ofte onmatighen vloed veroorsaecken, 20. — Buyck stoppen ende hardt maecken ende alle sijn vlooden stelpen, 34. — Dulle hondenbeten ghenesen, 47. — Derde-daagsche Kortse ghenesen, 37. — Vierde daegsche Kortse, 39. — Koude Pisse ghenesen, 27. — Lichaem weeck maecken ende stoelganck verwecken, 57. — Loop des Buycks stoppen, 104. — Luysen, sieren ende Neten dooden, 23. — Maendstonder stoppen, 55. — Maendstonden verwecken, 120. — Liefde verwecken oft minnedrancken maecken, 14. — Onkuysche lusten verwecken, 44. — Onkuysche lusten doen vergaen, 24. — Pest verhoeden oft ghenesen, 117. — Pis verwecken ende ghemackelyck doen rijsen, 184. — Pocken ghenesen, 53. — Purgeren, dat is den buyck los, weeck ende suyver maecken, 99. — Slanghen ende adderssteken oft Beten ghenesen, 138. — Steen ende gravel in de blase oft nieren breken, doen rysen; de pyn versoeten, ende 't vergaderen van den selver beletten, 144. — Stoelganck maecken, 25. — Water lossen of de Pis doen rysen, 121. — Plecken des huys doen vergaen, 70. — Pleuris ghenesen, 40. — Puysten doen vergaen, 38; doen voorkomen 4. — Roodmelisoen stoppen oft ghenesen, 52. — Scheurtheydt ende allerley ruydigheydt ghenesen, 108. — Slaep doen komen, ende den mensch tot rust brenghen, 58. — Spinnekoppen vergift steken oft beter ghenesen, 44. — Sproeten doen vergaen, 80. — (Sweeren,) diepe, holle, verargerde, oude, etterachtighe, tranende heete kankerachtighe, qualyck geneeslycke Sweeringhen suyveren ende ghenesen, 90. — Sweet verwecken, 70. — Tandsweer of tandpijn doen overgaen, 120. — Vallende sieckte ghenesen, 68. — Vergift oft Venijn afkeeren ende 't selve met spijsse oft venijn afkeren ende 't selve met spijsse oft dranck ingenomen zijnde, oft anders aen 't lichaem ghekomen, wederstaen ende uyt het lijf drijven, door braecken stoelganck oft anders, 164. — Vergiftighe dierebeten oft steken ghenesen, 116. — Vlooden des buycks stoppen, 60. — Voeten, gicht ghenesen ende pijn versoeten, 46. — Vrouwen, onmatighe vlooden in sonderheydt den rooden stoppen, 80. — Vruchten doot oft levende uyt den lyve dryven, 70. — Walghinghe ende braeckinge verwecken, 75. — Watersucht of waterlosen ghenesen oft verhoeden ende ghenesen daer van doen slincken, 140. — Weedom des buycks verdryven, 45. — Wilt vier ende voortloopende zeerigheydt

ende heete schorfte verkoelen ende ghenesen, 90. — Winden die verstoppt zijn doen scheidt, 60. — Wonden die geslaghen, gehouwen, gesteken oft gheschoten zijn, met verghiftigh gheweer oft oock van verghiftighe dieren oft anders ghemaect, verse ende oudt, suyveren ende heelen; de smert versoeten: van ontstekinghe oft versweeringhe beschermen ende volkommentlyck ghenesen, 200. — Wormen des buycks ende ingewardts dooden ende afjaghen, ende de pijn, steeckte ende sieckte, daer van komende ghenesen, 133". —

Wie deze lijst tottenende doorgelezen heeft, zal moeten erkennen, dat het beroep van kruidkundige een aangename zijde bezit. Welke zieke hem ook komt raadplegen — nooit behoeft hij in verlegenheid te zijn naar een geneesmiddel. Hoogstens zal hem de overdaad van kruiden die hem ter beschikking staan, verlegen maken. Honderd drie en dertig kruiden om ingewandswormen te verjagen — één de patiënt die alle achter elkaar geprobeerd heeft.....! Maar dat zal wel nooit zijn voorgekomen, want na gebruik van het eerste was hij genezen natuurlijk! Grappig is ook, dat het aantal kruiden, dat tot iets dienstig is, in rechte rede staat tot het verlangenswaardige daarvan: bijslapens lust ende macht vermeerderen: 52 kruiden; bijslapens lust ende macht doen vergaan, evenwel slechts 3. Liefde verwecken: 14 kruiden; minnedrancken weerstaen, slechts één! — Ook treft het ongehoorde aantal onfeilbare middelen tegen ongeneeslijke of uiterst ernstige, ziekten of ongevallen: bloedspuwen (97), pest (112), pokken (53), adderbeten (138). Het gaat hiermede als met de kwakzalvers, die ook in hoofdzaak hun prestige ophouden, doordat zij vooral de met ongeneeslijke kwalen behepten, waarvoor de dokters, och armen!, geen heul kennen, in een ommezien gezond maken.

* * *

Niet minder merkwaardig dan het aantal verschillende kruiden, dat voor sommige kwalen wordt aanprezen, is het groot aantal toepassingen, dat aan enkele planten wordt toegeschreven. Men neme als voorbeeld de roos. Het rozewater is zeer bekwaam om het hart te versterken, „ende om de gheesten die verloren ende ontgaan waren, wederom te halen ende te verquicken, ende bovendien is seer nut in alle ghebreken die verkoelinghe oft matinghe des hites begheeren oft vereyschen”. Voorts „versoet het de smerte ende weedom der ooghen die van hitte veroorsaect is; ende brenght den mensch tot slapen”. Sap van rozen maakt de buik week. Ook syroop van rozen, dat is een infuus van rozeblaadjes in water, werkt als een wonderdadig zacht purgeermiddel. Bovendien is het in staat om alle overmatige hitte van de brandende koortsen te blussen of te verkoelen. Roode rozen, gedroogd, verdrijven de hartkloppingen, bovendien versterken zij de lever, nieren en andere ingewanden. Zij versterken een slappe maag, zij doen den vloed der vrouwen ophouden; zij stoppen en stelpen

alderhande bloedgang; zij doen het zweeten ophouden, en remmen den doorloop. Honig van rozen is zeer nuttig tegen alle wonden zeeren, puisten, gezwollen en open gaten. De wortel van wilde rozen is een enig middel om den beet van verwoede honden te genezen.

Nemen wij een ander voorbeeld den thym oft thymus. „Thymus is bekwaem om de pisse ende maendstonden te verwecken en de voorts te doen komen; doet de vrucht rijzen, suyvert het ingewant, ende is seer nut om al 't gene dat in de borst ende longeren steeckt, oft verborgen light, uyt te halen ende gemakelijk te doen lossen. 'T selve ghewas, soo DIOSCORIDES schrijft, met sout ende edick ghedroncken, doet de slymerigste vochtigheydt *pituita* ghenoeemt met den kamergangh afkomen, ende uyt den lyve ruymen”. Een aftreksel van thym met honig, is goed voor den kinkhoest, bovendien jaegt het de wormen uyt den buyck, verweckt de maendstonden, doet de vrucht voorkomen, ende dryft de naegheboorten af ende doet pissen”. Thym met honig als een electuarium, op alle versche koude gezwollen, *edemata* geheeten, van buiten opgelegd, maakt die murw, doet ze rijpen en verteert ze. Voorts doet het alle uithangende gezwollen, wratten en bloedige klieren (*thywi* en *acrochordones*) en alle diergelijke knobfels verdwijnen en slinken. Van buiten op de heupjicht of *flercijn* gelegd, verzoet het vlug de pijn. Sommigen prijzen de thym ook zeer om de oogen te verhelderen.

Met deze beide voorbeelden wil ik volstaan; zij zouden gemakelijk met talrijke te vermeerderen zijn. Een deel der veelvuldige werkingen toegeschreven aan de kruiden kan natuurlijk inderdaad de samenhangende uiting van een bepaalde specifieke stof zijn, aanwezig in het kruid. Deze werkingen kunnen op ervaring berusten. Een goed deel der vermeende werkingen vormt echter klaarlijk met de andere geen natuurlijk systeem, noch ook berust het op empirie, maar is uitdrukking van een aprioristisch stelsel, als bijv. de zoogenaamde signaturenleer. Te ontwarren, wat op ervaring en wat op theoretiseerende traditie in de kruidkunde berust, zou misschien in vele gevallen een belangwekkende arbeid zijn. Daar komt nog bij, dat in vele gevallen, onjuiste interpretaties van oude teksten in het spel zijn. Zoo bijv. in het geval der gentiaen, waar DODOENS op wijst. DIOSCORIDES had hiervan geschreven, dat het „afvaeghende en suyvermaekende” kracht bevat: *ῥυπτική*. Door een copieerfout werd dit woord in vele handschriften: *συπτική*, dat stoppend beteekent. Zoo sloeg door een enkele verkeerd, gelezen letter de onderstelde geneeskraft van gentiaen, in het omgekeerde over! Voor mijn doel is het genoeg er op te wijzen, dat de kruidkundige geneesleer opgebouwd is uit velerlei gegevens van zeer verschillende waarde.

Een laatste rubriek uitknipsels uit den statigen DODOENS moet ik hier nog opplakken: de ontwijfelbaar onzinnige voorschriften. Die vervallen weer in twee soorten: voorschriften, waarvan de uitwerking volgens onze hedendaagsche kennis onmogelijk schijnt, en voorschriften heil voorspellend tegen vermeende ernstige gevaarlijkheden, waarvan wij heden den ernst niet meer aannemen. Van de eerste categorie het volgende voorbeeld:

„Aloe van buyten, met ossengal ende Azyn op der navel gheleydt brengt de wormen der jonghe kinderen om”. Dat is wel een opmerkelijke *action à distance*!

Ten slotte een voorbeeld van de tweede soort: „Het sap van anthora (Savoysche Alpen) gheeneest de wonden ende vergiftige beten oft steken, in sonderheyt de *beten van nuchtere menschen*”.

* * *

Vat ik samen, dan is een kruidboek als dat van DODOENS voor den geschiedkundige een schatkamer van gegevens betreffende oude en oudste geneeskundige opvattingen. In handen van een dokterenden leek is het een groot gevaar voor de zieken. Het spiegelt genezing voor, waar al ons hedendaagsch kennen en kunnen tekortschiet. Het prijst voor alle ziekten tientallen meest waarde-looze remedies aan. Terwijl die op den zieke beproefd worden, vergaat misschien juist de tijd, dat een rationeel middel heil had kunnen brengen. Wie in onzen tijd met zoo'n boek „genezen” wil, is een dwaas of een misdadiger.

G. VAN RIJNBERK.